перекладачем світосприйняття. Однак в цьому і полягала його мета – як художника слова (а кожний творчий перекладач ним і є!), бо Тувім, в усякому разі, робив не наукове філологічне дослідження даного твору, а прагнув саме художнього його відтворення. Наведені мною приклади (з тексту перекладу) – поодинокі, та навести їх можна було б значно більше, оскільки вони типові для даного твору, в його польськомовному варіанті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Słowo o wyprawie Igora / przełożył Julian Tuwim. Wstępem i objaśnieniami zaopatrzył Aleksander Brűckner // Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. – Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1928; **2.** Слово о полку Ігоревім // УРЕ. - Т. 13. - С. 249-250; **3.** *Погребняк Ф.П.* Брюкнер (Brűckner) Александр (1856 - 1939) // УЛЕ. – Т. 1. - С. 238; **4.** *Brűckner A.* Dzieje literatury polskiej w zarysie. – Wydanie drugie. – Tom II. – Warszawa: Gebethner i Wolff, Kraków: Gebethner i Spółka, 1908.

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)

З роздумів про специфіку жанру „історичної поеми" („Слово о полку Ігоревім"; О.С.Пушкін; М.Ю.Лермонтов; Т.Г.Шевченко, Адам Міцкевич)

У статті Ю.Л.Булаховської йдеться про специфіку „історичної поеми" в жанровому відношенні і про художні особливості таких творів, як „Слово о полку Ігоревім"; „Полтава"; „Руслан і Людмила" та „Пісня про віщого Олега" О.С.Пушкіна; „Бородіно" М.Ю.Лермонтова; поему „Гайдамаки" Т.Г.Шевченка і поеми на історичний сюжет Адама Міцкевича: „Гражина" і „Конрад Валленрод".
Ключові слова: *жанрові особливості, художні особливості, історична поема.*

В статье Ю.Л.Булаховской речь идёт о жанровой специфике «исторической поэмы» и её художественных особенностях таких произведений, как «Слово о полку Игореве»; «Полтава»; «Руслан и Людмила» и «Песнь о вещем Олеге» А.С.Пушкина; «Бородино» М.Ю.Лермонтова; поэме «Гайдамаки» Т.Г.Шевченко и поэмах на исторический сюжет Адама Мицкевича: «Гражина» и «Конрад Валленрод».
Ключевые слова: *жанровые особенности, художественные особенности, историческая поэма.*

This article discusses some aspect's from genre peculiarity of the lyric-epic poem on the historical subject in the Russian, Ukrainian and Polish literatures.
Key words: *the historical subject, lyric-epic poem, genre peculiarity.*

Історичний роман, як певний прозовий жанр, безперечно, має свою специфіку. Він може бути сприйнятий, однак, лише дуже розвиненими верствами читачів, котрі розуміють певну „умовність" зображення і

неодмінний алегоризм авторського задуму, тобто зіставлення із сучасністю в дещо прихованій формі.

Можна назвати декілька *історичних романів,* котрі викликали увагу читача і досі привертають увагу філологів-дослідників: наприклад, історичні романи *Віктора Гюго* („Собор Паризької Богоматері" і „Людина, котра сміється"); „Фараон" *Болеслава Пруса;* Історична „Трилогія", „Хрестоносці" і „Quo vadis?" (або „Камо грядеши?") *Генрика Сенкевича; „Війна і мир" Л.Толстого.* Можливо, я перерахувала не все, але в усіх цих творах фігурує або „чужа давнина" – типу *Давнього Єгипту* у „Фараоні" Болеслава Пруса, або давнина європейська – *Рим доби Нерона у* „Quo vadis?" Сенкевича.

Так звана Історична „Трилогія" Сенкевича і його ж „*Хрестоносці*" стосуються безпосередньо історії Польщі, а „Війна і мир" Л.Толстого – історії Росії XIX-го століття, в його початках.

Не беручи на себе сміливість аналізувати „історичну романістику" в її кращих прозових зразках, хочу тут звернути увагу *на жанр – споріднений тематично,* та не за художніми літературними особливостями. Маю на увазі *поему на історичний сюжет,* яскраво представлену і у „Слові о полку Ігоревім", і в творчості *О.С.Пушкіна* („Полтава"; „Руслан и Людмила", „Песнь о вещем Олеге"); *М.Ю.Лермонтова* – „Бородино"; *Т.Г.Шевченка* – „Гайдамаки" і поеми *Адама Міцкевича: „Гражина"* й „Конрад Валленрод". Про їхні специфічні особливості у жанровому відношенні; про спільне й відмінне в них – тут буде йти мова.

Візьмемо до уваги з теоретичної і водночас історико-літературної точки зору *три* такі відомі середньовічні поеми на історичний сюжет, як „*Слово о полку Ігоревім*" (будьмо його вважати стовідсотково оригіналом); твори *О.С.Пушкіна* на історичний сюжет, написані *у поетичній формі: „Полтава"; „Руслан и Людмила" і „Песнь о вещем Олеге";* „Бородино" *М.Ю.Лермонтова і „Гайдамаки" Т.Г.Шевченка.*

Це не має значення, що „*Слово о полку Ігоревім*" розповідає про *конкретну, зафіксовану у Літописі історичну подію; що „Руслан і Людмила"* написано у формі казки, але про певну історичну добу – княжіння князя Володимира (на прізвисько „Сонце") у Києві (Київська Русь), - а „*Песнь о вещем Олеге*" – це теж фіксований історичний час – панування в Києві *князя Олега.* Я вже не кажу про історично фіксовану „*Полтаву*" – військове зіткнення 1709 року.

До речі, „*Слово о полку Ігоревім*" часто-густо в історії літератури, та і за певною жанровою структурою, зіставляють із знаменитим західноєвропейським епосом „Пісня про Роланда".

Чи є для цього конкретні підстави? Гадаю, - жодних, крім трагічного змісту, тобто відчайдушна боротьба і страшна поразка християнського війська – тут – у боротьбі з розбійниками-половцями, там – із сарацинами.

Військовий подвиг – загибель, уславлення цієї трагедії дає підставу для назви: „*Пісня про Роланда*" і „*Слово о полку Ігоревім*".

Чому ж, з моєї точки зору, немає підстав для зіставлення саме цих творів? Бо постать *Роланда* – однозначна: він до останнього бився з ворогом; виконував свій лицарський обов'язок і не запросив „підмоги", трублячи у свій величезний ріг „Оліфант". Постать *князя Ігоря* – набагато складніша й трагічніша. Він з власної ініціативи, самотужки повів своє військо на половців. Він визнає свою моральну провину („загибель всіх своїх полків"); він не йде на принадливі компромісні угоди із половецьким Ханом-переможцем; він тікає з полону, ризикуючи власним життям, і хоче відновлювати боротьбу з половцями, які, все одно, загрожують слов'янському світові.

У „Слові" є і привабливий образ Верховного *Київського князя* – „керівника" роздріблених князівств, який кличе їх „до єднання", а не до задоволення лише окремих амбіцій.

У „Слові" є *чарівний образ дружини князя Ігоря – Ярославни,* яка розуміє „державну" провину свого чоловіка, але цінує і його особисту хоробрість, і „державне мислення", якщо тут і є наявні його прорахунки.

У „Слові" привертає увагу органічне поєднання „нового" світогляду і язичницьких вірувань; навіть надмірна віра у саму природу.

Не треба зважати на те, що „*Полтава*" *О.С.Пушкіна* написана у відвертій нібито реалістичній формі. Так, там дійсно чимало реалістичних деталей, але там панує (на мій погляд) і чимало романтичних пристрастей, надто емоційних оцінок у конкретній, здавалось би, формі викладу: піднесення образу Петра І-го під час бою; нищівна характеристика *Мазепи* – насправді постаті – далеко не однозначної. „Концепція" *Пушкіна* в основі – історично-правдива – *зрада Мазепи,* однак, поема звучить скоріш як політичний памфлет, ніж поема – твір літературний. Правда, тут є і прекрасні пейзажні описи України, і трагізм – у постатях Кочубея; Марії; козака, в Марію закоханого, - та це в даному творі – не головне.

Що ж стосується „*Руслана і Людмили*", то все написане у формі *казки,* з любовною історією нібито в центрі; з персонажами казковими – „голова", яка існує без тіла; сам потворний карлик-чарівник Чорномор, - насправді ж йдеться і про конкретні суворі зіткнення військові („Рогдай – воитель смелый, мечом раздвинувший пределы богатых киевских полей"); Руслан, що б'ється із Чорномором та усім його „східним світом" не тільки за Людмилу. Привабливою *історично* є й постать *князя Володимира і показ старовинної Київської Русі* з її боротьбою, з її вже християнськими ідеалами, з її „світлою" культурою.

Здається мені цікавою, саме як блискучий зразок *стислої поеми* на історичний сюжет, пушкінська *„Песнь о вещем Олеге".* Там авторові пощастило, у надзвичайно стислому вигляді, „переказати" *історію*

княжіння й військових походів князя Олега (їх перелічує „кудесник”, зустрінутий на дорозі). *Велич князя Олега* і його не пробачену долею *зраду – своєму коневі.* В уявленні тих часів – кінь – перший друг. Повіривши кудесникові, князь Олег *зрікається свого коня* як вірного друга, наказавши, однак, *не вбити його,* але вести „ніяке” життя і ніколи не бачити свого господаря. Доля помстилася за таку зраду: „Из мёртвой главы гробовая змея, шипя, между тем, выползала. Как чёрная лента вкруг ног обвилась, и вскрикнул внезапно ужаленный князь”.

Цей твір *Пушкіна,* на моє глибоке переконання, в стриманій зовні „баладній формі” розповідає: і про історичну добу; і про вічні моральні критерії; вірш-поема – насправді дуже емоційно насичена; навіть пейзаж: „на бреге Днепра лежат брагородные кости. Их моют дожди, засыпает их пыль, и ветер волнует над ними ковыль”.

Своєрідну форму знайшов *М.Ю.Лермонтов* для своєї стислої ж поеми „*Бородино*” – на історичний сюжет. Старий солдат – свідок подій 1812 року, у безпосередній нібито розмовній формі, розповідає про страшні події – вони й героїчні, і дуже життєво трагічні: тут і „Москва, спалённая пожаром, французу отдана”; тут „загремели барабаны, и отступили басурманы: тогда считать мы стали раны, товарищей считать”; „смешались в кучу кони, люди, и залпы тысячи орудий слились в протяжный вой”; „и ядрам пролетать мешала гора кровавих тел”; „изведал враг в тот день немало, что значит русский бой удалый”, і своєрідний висновок: „Когда б на то не Божья воля, не отдали б Москвы”.

Неперевершеним зразком *поеми на історичний сюжет в українській літературі є поема Т.Г.Шевченка „Гайдамаки”* (1841), де в центрі уваги знаходиться селянське повстання – проти польської шляхти на Правобережній Україні 1768 року, відоме в історії під назвою Коліївщини.

Пошлемося на цілий ряд *суджень – тез* українських філологів-дослідників в оцінці цього твору, а саме – „Від інших творів на цю тему, зокрема у польській шляхетській літературі, поема *Шевченка* відрізняється передусім своїм революційним характером; „Шевченко, додержуючись історичної правди, йде *не за літературними,* а за народними джерелами: „Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказано так, як чув від старих людей”, писав він у Передмові (власне - Післямові); „Шевченко, всупереч польсько-шляхетському тлумаченню Коліївщини як *розбою,* зображує гайдамаччину як *соціальний рух”:...* Цей селянський-демократичний рух був разом з тим і національно-визвольним рухом народу проти польської шляхти.

Характерною рисою для цієї *історичної поеми* є те, що там представлено *дві історичні особи: Гонта і Залізняк* – ватажки селянського повстання. *Максим Залізняк, зокрема,* зображений загальновизнаним вождем народного повстання. Народ оспівував його у своїх піснях. При цьому *Шевченко* творчо

використовує не ті пісні, що вже були опубліковані у збірниках Максимовича й Лукашевича, а нові, невідомі до того зразки („Літа орел, літа сизий...”). В пісні підкреслена належність Залізняка до найбіднішої частини селянства: „Нема в його ні оселі, ні саду, ні ставу...”. Він показаний сміливим, гнівним і життєрадісним; простим і людяним.

Ярема Галайда – напіввигаданий персонаж, проте, - типовий представник повсталого селянства, що відчув себе, нарешті, *людиною:* „Не знав, сіромаха, що виросли крила, Що неба дістане, коли полетить...” У творі є і лірична любовна лінія, і підкреслено *роль кобзаря Волоха...* Своїм співом Волох підносить дух повстанців. Ця роль народних співців довго не була висвітлена в офіційних джерелах (історично-фактографічно-наукових) до появи поеми Шевченка. „Поема „*Гайдамаки*” *є героїчно-романтичним, ліро-епічним твором”; „Революційна романтика і реалізм органічно поєднані в „Гайдамаках”; Шевченко* розповідає про події минулого з пафосом і пристрастю, *наче активний учасник цих подій, а в ліричних відступах* особливо виявляє свою схвильованість, емоційне ставлення до переживань героїв з народу. „Як і в попередніх його творах, у поемі використано мотиви народної творчості: порівняння; навмисні тавтології... Характерною особливістю *мови поеми є романтична гіперболічність* у зображенні подій”. Разом з тим *мова* автора і мова персонажів (індивідуалізована) помітно відрізняються. Віршові ритми – різноманітні (коломийковий; ямб; амфібрахій). „Милозвучності мови й вірша поет досягав багатьма майстерними засобами, наприклад, асонансами і внутрішніми римами”. На думку М.Добролюбова, „Гайдамаки” цілком відповідають характеру українських народних пісень і народних дум. Поет цілком проймається настроєм епохи, і тільки у ліричних відступах видно сучасного оповідача [1, 223-225].

Треба сказати, що історія видання „Гайдамаків” не була, звичайно, легкою у монархічній Росії, але в перекладі на російську мову з'явилася у 1860 році на сторінках журналу „Современник”.

У *Польщі* різних років – поема майже не перекладалась і не згадувалась ніким, крім *Леонарда Совінського.* У польських виданнях радянських часів „Вибраних творів” Тараса Шевченка польською мовою вона, як правило, не фігурує, а відомий польський поет нашої доби *Єжи Гарасимович збирався* навіть написати „Антигайдамаків”.

Що стосується *„Гражини” Адама Міцкевича,* написаної 1823 року, то польський поет започаткував тут жанр „*поетичної повісті*” *на історичний сюжет.* Це, безперечно, *героїко-патетична лінія* польського романтизму. Можна цілком погодитися з думками і характеристикою даного твору з боку відомого російського дослідника, зокрема творчості А.Міцкевича, *Б.Ф.Стахєєва,* який твердив: „Вибір сюжету з епохи, досить віддаленої і для

публікації у Вільно політично-нейтрального (Литва у боротьбі з Тевтонським орденом) не виключало все-таки певного перегуку сучасності з минулим... Історія потрібна була поетові не тільки з метою „читацького натхнення”, а і як об’єкт осмислення: у „Гражині” виведено володаря (князя Літавора – Ю.Б.), який *зраджує* інтереси національно-державні на користь власних амбіцій... Поема *Міцкевича* вже відійшла від зразків класицистичної епохи, перш за все, новітністю своєрідного *сплаву* епічного й ліричного елементів. Постаті героїв – не дуже складні, але вже не однозначні (красуня жінка й любляча дружина перетворилася на жінку – воїтеля; амбіційний князь – на невтішного коханця, що навіть себе спалює на вогнищі).

Отже, автор апелював до „високих” почуттів читача (та не так високопарно, як це підказувала традиція класицизму, але ідея безкомпромісної боротьби із загарбниками, глибокий, справжній патріотизм, вже присутній у цій поемі, визначав згодом провідну лінію ідейного розвитку польського патріотизму.

Сюжет поеми чітко концентрується навколо лише *однієї події,* але і не без романтичної загадковості (яка з’ясовується лише у кінці поеми). В описах; батальних сценах не можна не помітити ще впливу класицистичного стилю, а водночас до цього видображення віддаленої доби з її специфічним колоритом органічно вже додано романтичну емоційність (*пейзаж* використовувався, наприклад, як впливовий засіб створення відповідного настрою тощо). Міцкевич намагався створити *епічну поему народно-героїчного плану,* і це підкреслював у фіналі „Гражини”, *посилаючись на увіковічнення пам’яті про героїню у народній пісні*” [2, 222-224].

Більшого розголосу набула теж „*історична повість*” А.Міцкевича (1828 року) під назвою „*Конрад Валленрод*”, де головна постать постає набагато складнішою, і складнішою є сама колізія твору: *зрада* – в ім’я Вітчизни. Повість була сприйнята неоднозначно: і в Польщі, і в Росії. Нагадаю, що *тема зради* проходить як головний мотив не тільки у *А.Міцкевича,* а є провідною у пушкінській „Полтаві”, також і в „Тарасі Бульбі” М.Гоголя.

Хотілося б підкреслити, що провідною темою *„історичної повісті” у віршах найчастіше* взагалі стають *військові зіткнення.* Та не лише вони, коли згадати *поему Пушкіна „Медный Всадник”,* де йдеться не про військові зіткнення, але страшне *стихійне лихо – повінь у Петербурзі часів Петра І-го,* де пам’ятник володарю – є алегоричним предметом для розмови, або поеми *М.Некрасова* „Русские женщины”, де йдеться лише про сімейні нібито обставини, однак, головна тема – *повстання декабристів в Росії 1825 року* – страти; довічні ув’язнення на сибірських копальнях і весь жах справжнього монархічного свавілля й безжальних репресій, - відтворено конкретно: і з ідейно-політичної, і з моральної точки зору, навіть у лірично забарвленому викладі.

Які можна зробити „філологічні” *Висновки* після розмови про такі

яскраві явища „поетичної історичної поеми", загалом І-ої половини XIX-го століття в її найкращих зразках – з творів *О.Пушкіна і М.Ю.Лермонтова в літературі російській; „Гайдамаків" Т.Г.Шевченка – в літературі українській;* поем „Гражина" й „Конрад Валленрод" *Адама Міцкевича в літературі польській?* Мені здається, по-перше, що всі вони (незважаючи на авторську й національну своєрідність) належать до *типологічно споріднених явищ* за своєю *тематичною* специфікою й неодмінним емоційним наповненням. Там, як правило, присутній *пафос,* дуже, скажімо, відчутний у „Полтаві" *Пушкіна і „Гайдамаках" Шевченка, а також в „Гражині" Міцкевича.* По-друге, поєднання *епіки й лірики у „*Конраді Валленроді*" Міцкевича;* навіть у „Руслані і Людмилі" Пушкіна, хоча все там „приховане" формою *„*жартівної*"* іноді, навіть казки; привертає до себе увагу й *„баладність" „Гражини" Міцкевича,* і прихована „*баладність*" „Пісні про віщого Олега" та окремих частин „Руслана і Людмили" *Пушкіна.* Роль *народних співців і в „Гайдамаках" Шевченка; і кудесник у „Пісні про віщого Олега" Пушкіна,* і співця-натхненника у „Конраді Валленроді" Міцкевича. У всіх цих поемах *історичного плану – історизм,* безперечно, присутній, хоча тільки як декорації у театрі, не більше. Головне ж – це соціально-патріотична проблема, котра хвилює автора і яка замаскована „історичними шатами".

Оскільки це *поезія, то історична поема* завжди дуже жанрово відрізняється *від історичного роману:* бо тут вимагається від автора – мінімум власної емоційності й максимум реалізму у показі історичних шат: соціальних, військових і побутових. У цьому можна переконатися на прикладі творчості одного видатного автора, скажімо, дуже спокійно і неколоритно нібито викладеної Пушкіним „*Капітанської дочки*" (про повстання Е.Пугачова); стриманої його ж „Песни о вещем Олеге"; пустотливої зовні поеми „Руслан і Людмила" і гнівно відвертої „Полтави".

Не такою вже в усьому своєрідною є й „Гражина" *Міцкевича,* якщо згадати твори польських романтиків „української школи" його доби, у першу чергу, „Канівський замок" *Северина Гощинського і „Марію" Антоні Мальчевського.* Не випадково і знамениту, написану пізніш *історичну „Трилогію" Генрика Сенкевича,* виконану *в прозі,* все-таки називають скоріш „*шляхетською баладою*", а не справжнім історичним твором з його глибокою проблематикою.

Роздумів з цього приводу може бути багато, я ж навела – лише деякі.

ЛІТЕРАУРА:

1. „Гайдамаки" Т.Г.Шевченка // „Історія української літератури", т.1, К., Видавництво АН УРСР, 1954; **2.** *Стахеев Б.Ф.* Адам Мицкевич // История польской литературы. – Т.1. – М.: Наука, 1968.